

ARXEOLÖGİYA VƏ ETNOQRAFİYA

UOT 902

VƏLİ BAXŞƏLİYEV

NAXÇIVANTƏPƏ KERAMİKASININ YAXIN ŞƏRQLƏ ƏLAQƏLƏRİ

Azərbaycan Son Neolit və Erkən Eneolit dövrü mədəniyyətlərinin araşdırılması Cənubi Qafqazın xammal yataqları ilə bağlı olaraq bu bölgələr arasında qarşılıqlı əlaqə yarandığını və bu əlaqələrin Dalmatopə mədəniyyətinin formalaşması ilə nəticələndiyini göstərir. Azərbaycanın güneyində yerləşən Naxçıvantəpə yaşayış yeri hələlik Dalmatopə mədəniyyətinin ən qədim yaşayış yeridir. Araşdırmalar Mil düzü və Qarabağın basmanaxışlı keramika ilə xarakterizə olunan mədəniyyətinin Dalmatopə mədəniyyətinin formalaşmasına təsir etdiyini göstərir. Naxçıvantəpənin Son Neolit təbəqəsindən götürülən bir kömür nümunəsi e.ə. 5209–4930-cu illəri, digər bir nümunə isə e.ə. 5038–4799-cu illəri göstərmişdir. Tədqiqatlara əsasən Dalmatopə mədəniyyətinin e.ə. VI minilliyin sonu və V minilliyin başlarında formalaşdığını söyləyə bilərik. Fikrimizə görə, Dalmatopə mədəniyyəti Naxçıvan və Urmiya hövzəsini əhatə edən bir bölgədə formalaşmış və bu bölgədən güneyə doğru yayılmışdır.

Açar sözlər: Naxçıvantəpə, Dalmatopə, Urmiya hövzəsi, basmanaxışlı keramika, boyalı keramika.

Araşdırmalar zamanı müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində yerləşən Son Neolit yaşayış yerlərindən əldə edilən keramikanın bir qismi basmanaxışlılardan ibarətdir. Naxçıvantəpədə aparılan araşdırmalar sırasında bu tip keramikanın Naxçıvantəpənin Son Neolit təbəqəsi üçün də xarakterik olduğunu göstərmişdir. Məlum olduğu kimi, bu tip keramika Şimali Qərbi İranda yayılan Dalmatopə mədəniyyəti üçün xarakterikdir. İlk dəfə Urmiya Gölünün cənub-qərbində yerləşən Dalmatopə yaşayış yerində aşkar olunan Dalmatopə mədəniyyəti indi bütün Urmiya hövzəsini əhatə etməkdədir (şəkil 1). Buna baxmayaraq Şimali Mesopotamiya, Urmiya hövzəsi və Şərqi Anadolu mədəniyyətlərindən fərqli olan bu mədəniyyətin mənşəyi, yayılma arealı və xronologiyası tam şəkildə müəyyənləşdirilməmişdir [4, s. 164].

Araşdırmalar Neolit son mərhələsində Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində və Naxçıvanda Neolit mədəniyyətinin özünəməxsus və oxşar xüsusiyyətlərə sahib olduğunu təsdiq edir. Qazıntılar sırasında ortaya çıxarılan yeni faktlar, Urmiya hövzəsində ortaya çıxan Dalmatopə mədəniyyətinin mənşəyi və yayılma arealı ilə bağlı problemləri həll etməyə imkan verir. Fikrimizə görə, Cənubi Qafqazın zəngin xammal yataqları, digər tərəfdən isə Qarabağ və Naxçıvanın bir-birinə yaxın coğrafiyada yerləşməsi Azərbaycanın cənub bölgələri ilə Urmiya hövzəsi arasındakı qarşılıqlı əlaqələr yaratmağa imkan vermiş və bu əlaqələr Azərbaycanda və Urmiya hövzəsində Eneolit mədəniyyətlərinin formalaşmasında önəmli rol oynamışdır.

Naxçıvantəpə yaşayış yeri. Naxçıvantəpə yaşayış yeri Naxçıvan şəhərinin şərq kənarında, Naxçıvançayın sağ sahilində, dəniz səviyyəsindən 853 m yüksəklikdə yerləşir. Yaşayış yerində 2017-ci ildən başlayaraq AMEA Naxçıvan Bölməsinin arxeoloji ekspedisiyası tərəfindən tədqiqat aparılır. Tədqiqat zamanı dörd tikinti qatı aşkar olunmuşdur. Bu tikinti qatlarının üçü Dalmatopə mədəniyyətinə [2, s. 4–24], dördüncü isə Neolit dövrünə aiddir. Birinci tikinti qatı təpənin üzərindən 0,8 m dərinlikdə yerləşir (Naxçıvantəpə 1). Bu tikinti qatı dördkünc formalı arxitektura ilə xarakterizə olunur. Bu təbəqədən kömür analizi yoxdur. Bu təbəqə keramika məmulatının müqayisəli analizi əsasında e.ə. 4600–4400-cü illərə aid edilmişdir.

da yerləşirdi. Evin içərisindən keramika, obsidian parçaları, heyvan sümükləri aşkar olunmuşdur. Bu yarımqazmadakı ocaqdan alınan karbon nümunənin analizi e.ə. 4959-4725-ci illəri göstərmişdir.

B sahəsində aparılan qazıntı sırasında aşkar olunan yarımqazmanın planı tam olaraq aşkar olunmuşdur. Evin içərisindən çox sayda keramika, obsidian parçaları, heyvan sümükləri, alətlər aşkar olunmuşdur. Yarımqazmanın içərisində dörd ocaq aşkar olunmuşdur. Onların biri dördkünc planlı, digərləri isə dairəvi planlıdır. Tikintinin içərisində bir-birinin yanında yerləşən ocaqlardan götürülən karbon nümunələrin analizi fərqli sonuclar vermişdir. Karbon nümunələrdən birinin C 14 analizi e.ə. 5038-4799-cu illəri, digəri isə e.ə. 4941-4722-ci illəri göstərmişdir. Aparılan qazıntıların nəticələri, o sıradan ocaqların tez-tez yer dəyişməsi yarımqazmaların təkrar istifadə olunduğunu göstərməkdədir. Ocaqların içərisindən çox sayda obsidian parçasının tapılması, fikrimizə görə, obsidianın yaşayış yerində emal edilməsi ilə bağlıdır. Ümumi olaraq baxıldığında yarımqazmaların iki, bəzən isə üç divarı ana torpaqda qazılmış, digər tərəfləri açıq buraxılmışdır. Fikrimizə görə, açıq qismlər yüngül konstruksiyalı olmuş, ya palçıq dal texnikası ilə, ya da çadirla qapadılmışdır. Naxçıvanın dağ kəndlərində apardığımız araşdırmalar da bunu təsdiq edir. Karbon analizlərin nəticələrinə baxılırsa yarımqazmalar e.ə. VI minilliyin son rübündə inşa olunmuş və e.ə. V minilliyin başlarında istifadə olunmuşdur. Naxçıvantəpə yaşayış yerində çox sayda keramika sobaları da aşkar olunmuşdur.

Cədvəl 1

Naxçıvantəpədən götürülən karbon nümunələrin analizinin nəticələri

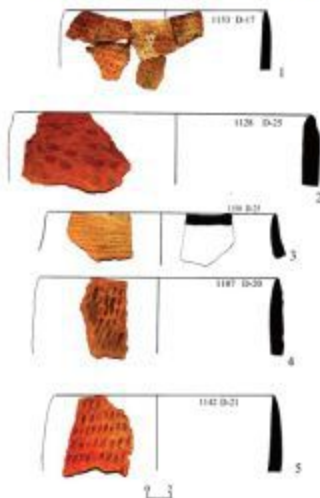
S. №	Sampl ID	Sample	Radiocarbon Age (BP)	$\delta^{13}\text{C}$ (‰)	Date BC (95,4%)
1	NA-2019-1240	LTL19695A	6102±45	-23.2 ± 0.4	5209-4930BC
2	NB-2019-2277	LTL19694A	6028 ± 45	-22.1 ± 0.3	5038-4799 BC
3	NA-2019-1253	LTL19693A	5967 ± 45	-21.2 ± 0.4	4959-4725BC
4	NB 2019- 2278	LTL19696A	5951 ± 45	-30.8 ± 0.6	4941-4722 BC
5	NB-2017-2095	LTL17636A	5956 ± 45	-25.9 ± 0.5	4945-4722 BC
6	NA-2018-1165	LTL18624A	5724 ± 45	-20.3 ± 0.1	4686-4464 BC
7	NA-2018-1179	LTL18625A	5777 ± 40	-23.1 ± 0.5	4720-4529 BC

Keramika və keramika sobaları. Son Neolit dövrü keramikası əsasən saman qarışıqlı olub qırmızı rəngin müxtəlif tonlarında bişirilmiş, bəzilərinin üzərinə qırmızı, ya da krem rəngli boya çəkilmişdir. Az sayda keramika qum qarışığı olan gildən hazırlanmışdır. Boz, ya da qara rəngdə olan keramika az saydadır. Naxçıvantəpənin Son Neolit dövrü keramikası forma və bəzənə baxımından çox müxtəlifdir. Keramikanın bir qismi basmanaxışlı, bir qismi isə sadədir. Basmanaxışlıların müxtəlif tipləri vardır. Basma naxışların bir qismi Qarabağ nümunələrində olduğu kimi keramikanın cilalanmış səthinə küt uclu alətlə, digərləri isə Dalmatəpə mədəniyyəti üçün xarakterik olan şəkildə keramikanın mat səthinə vurulmuşdur. Naxçıvantəpənin Son Neolit dövrü təbəqəsinin basmanaxışlı keramikası Son Neolit dövründən Erkən Eneolit dövrünə keçidi əks etdirir. Bu xüsusiyyət İlanlı Təpə keramikasında da müşahidə edilmişdir. Boyanaxışlı keramika Naxçıvantəpənin Son Neolit dövrü təbəqəsində az saydadır. Naxışlar keramikanın birbaşa kərəmiti üzərinə qara rəng ilə çəkilmişdir. Urmiya hövzəsinin yaşayış yerləri üçün xarakterik olan boyanaxışlılar Naxçıvantəpədə daha çox e.ə. V

minilliyin birinci yarısında, Erkən Eneolit dövründə çoxalmışdır. Bu tip boyahlar Naxçıvantəpənin Dalmatəpə mədəniyyəti ilə çağdaş təbəqələrindən aşkar olunmuşdur. Böyük ehtimalla bu, Urmiya hövzəsi ilə Naxçıvan arasında əlaqələrin daha da artması ilə bağlı olmuşdur.

Keramika sobaları Naxçıvantəpənin Son Neolit dövrü təbəqəsində aşkar olunmamışdır. Lakin İlk Eneolit dövrü təbəqəsində keramika sobaları çox sayda aşkar olunmuşdur. Naxçıvantəpə tapıntılarına baxılırsa keramikanın bişirilməsi üçün açıq sahədə qurulan ocaqlar və müxtəlif sobalar istifadə olunmuşdur. E sahəsindəki tapıntılara əsaslanaraq keramika sobalarının dördkünc formalı olduğunu və kərpicdən inşa olunduğunu söyləyə bilərik. Sobalarda çox sayda basmanaxışlıların tapılması onların yerli istehsalının mənimsənildiyini təsdiq edir. Urmiya hövzəsi abidələrindən aşkar olunan Dalmatəpə keramikasının petroqrafik analizi onların açıq sobalarda bişirildiyini göstərir.

Dalmatəpə mədəniyyətinin yayılma arealı və xronologiyası. Dalmatəpə mədəniyyəti Urmiya gölünün şimal, qərb və cənub bölgələrinə yayılmış və tədqiqatçılar tərəfindən Dalma fenomeni kimi dəyərləndirilmişdir [10, s. 37]. Dalmatəpə mədəniyyəti başlıca olaraq boyalı və basmanaxışlı keramika ilə xarakterizə edilməkdədir. Dalmatəpə mədəniyyətinə aid keramikanın petroqrafik analizi bunların yerli istehsalın məhsulu olduğunu göstərmişdir [10, s. 37-45]. Həmçinin Luristanın şimali-şərqindəki keramikanın Urmiya hövzəsində yayılan Dalmatəpə mədəniyyətinin lokal variantı olduğu da təsbit edilmişdir [10, s. 43]. Tədqiqatçıların fikrinə görə, Dalmatəpə yaşayış yerinin alt təbəqələrində boyalı, üst təbəqələrində isə basmanaxışlılar çoxluq təşkil etmişdir [9, s. 111]. Hacı Firuz yaşayış yerinin Dalma təbəqəsində basmanaxışlıların çoxluqda olduğu, boyalıların isə çox az tapıldığı söylənmişdir [14, s. 620].

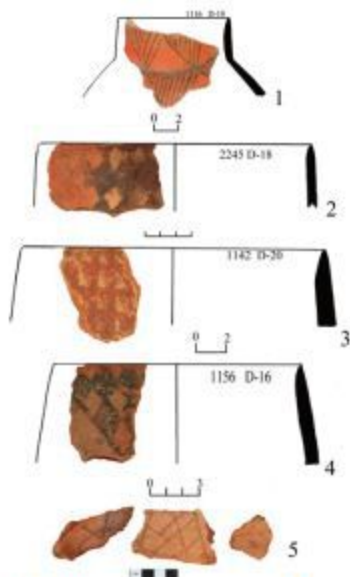
Şəkil 2. Naxçıvantəpənin basmanaxışlı keramikası.

Yanmış təpədə yalnız bir neçə parça Dalmatəpə tipli keramika əldə edilmişdir [7, s. 58]. Urmiya hövzəsində yayılan Dalmatəpə tipli keramikanın Kangavar vadisindən güneyə doğru irəlilədikcə azaldığı da söylənmişdir [10, s. 39]. Bütöv olaraq baxıldıqda Dalmatəpə mədəniyyətinin əsas yayılma arealının Urmiya gölünün güneyi, Zaqros dağlarının Şərqi və Dağlıq yolun güneyi olduğu söylənmişdir [10, s. 39]. Tədqiqatçılara görə Dalmatəpə mədəniyyəti Urmiya hövzəsindən güneyə Kirmanşah-Homadan bölgəsinə yayılmış və Xürrumabad vadisi ilə məhdudlaşmışdır [15, s. 231; 9, s. 111]. Urmiya hövzəsində aparılan araşdırmalar sırasında Dalmatəpə mədəniyyətinin Salmas ovasında və Urmiya gölünün şimalında [5, s. 69-87] da yayıldığı təsbit edilmişdir. Azərbaycanca Naxçıvantəpədə aparılan araşdırmalar Dalmatəpə mədəniyyətinin yayılma arealının daha geniş olduğunu ortaya çıxarmışdır.

Dalmatəpə yaşayış yerindən götürülən kömürün C 14 analizi e.ə. 4215-ci ilini göstərmişdir. Ancaq Dalma təpə tipli keramika Hacı Firuz yaşayış yerində Hacı Firuz və Pisdəli dövrünə aid təbəqələrin arasında [14, s. 20, fiq. 8], Həsənli [13, s. 618-621] yaşayış yerində isə Həsənli IX təbəqəsində təsbit edilmişdir. Hamlin yaşayış yerlərinin təbəqələnməsinə dayanaraq Həsənli IX (Dalma) təbəqəsini e.ə. 5000-4000 illərinə aid etmişdir [9, s. 120]. Buna baxmayaraq bəzi tədqiqatçılar tərəfindən Dalmatəpə mədəniyyəti e.ə. V minilliyin ikinci yarısına aid edilmişdir [16, s. 39]. A.Abedi Dəvə göz və Culfa Kültürəsində aparılan araşdırmalara dayanaraq Dalmatəpə mədəniyyətini e.ə. V minilliyin birinci yarısına aid etmişdir. Ümumi olaraq baxıldığında Dalmatəpə mədəniyyətində boyanaxışlı keramikanın basmanaxışlılardan daha əvvəl ortaya çıxdığı söylənmişdir. Ancaq Naxçıvantəpənin araşdırılması bu yaşayış yerində basmanaxışlıların daha əvvəl ortaya çıxdığını göstərir. Araşdırmalar sırasında bölli olmuşdur ki, Dalmatəpə tipli boyalıqlar Şimali Mesopotamiya və Mərkəzi İranda yayılan boyalıqlardan fərqli xüsusiyyətləri ilə seçilməkdədir. Basmanaxışlı keramika isə İran coğrafiyasında heç rastlanmadığından bu mədəniyyətin mənşəyi ilə bağlı müxtəlif fikirlər söylənmişdir. Mellart əvvəlcə bu mədəniyyəti Makedoniya və Balkanlarda aşkar olunan Starçevo kompleksləri ilə, daha sonra isə Mil bozqırlarında yerləşən Şah təpə, Kamil təpə və İlanlı təpə [12, s. 183] ilə müqayisə etmişdir.

Ümumi şəkildə ələ alındığında bəzi tədqiqatçılar Zaqrosdakı Dalmatəpə yaşayış yerlərini əkinçiliklə məşğul olan qəbilələrin kiçik yaşayış yeri kimi xarakterizə etmiş, bunların siyasi və iqtisadi kompleks olmadığı, Mahidaştın basmanaxışlı keramikasının "əsas yer"dən, yəni Dalmatəpədən yayıldığı fikrinə gəlmişlər (10, s. 43). Dalmatəpə mədəniyyəti üçün xarakterik olan boya bəzəmələrinin istehsalına Ubeyd mədəniyyətinin təsir etdiyi (10, s. 44) söylənsə də, basmanaxışlıların mənşəyi ilə bağlı aydın bir fikir yoxdur. Bölli olduğu kimi, Egey dənizinin hər iki sahilində aşkar olunan 6100-6000-ci illərə (8, s. 9-22), Neolit dövrünə aid edilən basmanaxışlı keramika ilə Dalmatəpə mədəniyyəti arasında böyük bir xronoloji kəsinti vardır. Digər yandan Mərmərə hövzəsinin keramikası forma və bəzəmə baxımından Dalmatəpə keramikasından çox fərqlidir. Dalmatəpə mədəniyyəti ilə Azərbaycanda, Mil düzündə yayılan e.ə. 5600-5200 illər ilə tarixləndirilən Son Neolit mədəniyyətləri [1, s. 160; 11, s. 41] arasında da bölli bir xronoloji kəsinti vardır. Ancaq Naxçıvantəpədə aparılan araşdırmalar sırasında ortaya çıxarılan Son Neolit təbəqəsində basmanaxışlıların tapılması Qarabağın Son Neolit mədəniyyəti ilə Dalmatəpə mədəniyyəti arasında əlaqə qurmaq və bu kəsintini aradan qaldırmaq baxımından önəmlidir.

Şəkil 3. Naxçıvantəpənin boyalı keramikası.

Cənubi Qafqazın xammal yataqları. Məlum olduğu kimi, Cənubi Qafqaz, o cümlədən Naxçıvanda çox sayda xammal yataqları vardır. Bunlar içərisində obsidian və mis yataqları xüsusilə qeyd edilməlidir. Urmiya hövzəsində obsidian olmadığından bu bölgədə yerləşən qəbilələr Cənubi Qafqazın obsidian yataqlarından istifadə etməmişlər. Obsidian qədim dünyanın əkinçilik və heyvandarlıqla məşğul olan qəbilələri üçün olduqca önəmli olduğundan Cənubi Qafqaz ilə Urmiya hövzəsi arasındakı əlaqələrin qurulmasına imkan vermişdir. Araşdırmalar Urmiya hövzəsində daha çox (95%) Naxçıvantəpədən 45 kilometr şimalda yerləşən Sünik obsidianının istifadə edildiyini göstərmişdir. Araşdırmalar Naxçıvan və Qarabağ yaşayış yerlərində başlıca olaraq Sünik və Göyhasar obsidianının istifadə olunduğunu göstərir. Aparılan analizlər göstərmişdir ki, Mil düzü yaşayış yerlərində obsidianın 33%, Muğanda Əliköməktaşında isə 85% Sünikdəndir. Urmiya hövzəsində Xoy ovalığındakı obsidianların analizi Nemrut dağ (15 ədəd) və Sünik (8 ədəd) obsidianının çoxluq təşkil etdiyini göstərmişdir. Dəvə göz yaşayış yerində də Sünik obsidianından istifadə çoxluq təşkil edir [6, s. 756-767]. Naxçıvantəpədəki obsidian alətlərin araşdırılması (Naxçıvantəpə yaşayış yerinin obsidianları Dr. M.Orange tərəfindən pulsuz araşdırılmışdır) Gökçə (14 ədəd), Sünik (16 ədəd) və Şərqi Anadolu (5 ədəd) obsidianından istifadə olunduğunu göstərmişdir. Urmiya hövzəsi, Mil düzü və Naxçıvanın Neolit və Eneolit dövrü yaşayış yerlərindən aşkar olunan obsidianların analizi

Şərqi Anadoluda yerləşən Meydan dağ yatağından götürülmüş obsidianların da istifadə olunduğunu göstərir. Mil düzündəki İsmayılboy təpə yaşayış yerində aşkar olunan obsidianların bir qisminin Sarıqamış yatağından götürüldüyü təsbit edilmişdir. Alınan nəticələrə baxılırsa Cənubi Qafqazın xammal yataqlarının istifadəsi Urmiya hövzəsi, Qarabağ və Naxçıvanın qədim cəmiyyətlərinin ortaq nöqtəsidir. Böyük ehtimalla, Naxçıvanın strateji baxımdan əlverişli mövqedə yerləşməsi obsidianın Yaxın Şərqi digər yaşayış yerlərinə daşınması üçün önəmli olmuşdur. Qarabağla Naxçıvan arasındakı əlaqələr etnoqrafik materiallarla da təsdiq olunur.

Nəticə. Azərbaycan və Urmiya hövzəsinin Son Neolit və Erkən Eneolit dövrü mədəniyyətlərinin araşdırılması Cənubi Qafqazın xammal yataqları ilə bağlı olaraq bu bölgələr arasında qarşılıqlı əlaqə yarandığını və bu əlaqələrin Dalmatəpə mədəniyyətinin formalaşması ilə nəticələndiyini göstərir. Azərbaycanın güneyində yerləşən Naxçıvantəpə yaşayış yeri hələlik Dalmatəpə mədəniyyətinin ən qədim yaşayış yeridir. Söylədiyimiz kimi, Naxçıvantəpənin Son Neolit təbəqəsindən götürülən bir kömür nümunəsi e.ə. 5209-4930-cu illəri, digər bir nümunə isə e.ə. 5038-4799-cu illəri göstərmişdir. Bu faktlara əsasən Dalmatəpə mədəniyyətinin e.ə. VI minilliyin sonu və V minilliyin başlarında formalaşdığını söyləyə bilərik. Fikrimizə görə, Dalmatəpə mədəniyyəti Naxçıvan və Urmiya hövzəsini əhatə edən bir bölgədə formalaşmış və bu bölgədən güneyə doğru yayılmışdır. Naxçıvantəpə və Urmiya hövzəsinin cənub-şərqi Dalmatəpə bu mədəniyyətin ən önəmli mərkəzlərindən olmuşdur. Dalmatəpə üçün xarakterik olan basmanaxışlıların bütün tipləri və Dalmatəpə üçün xarakterik olan geniş zolaqlı naxışlar da Naxçıvantəpədən məlumdur. Bu baxımdan Urmiya hövzəsində Dalmatəpə mədəniyyətinin ortaya çıxışının e.ə. V minilliyin ikinci yarısı ilə tarixləndirilməsi mübahisəlidir. Bu fikirlər başlıca olaraq köhnə karbon analizlərin nəticələrinə əsaslanır. A.Əbedi son araşdırmalarına əsaslanaraq Dalmatəpə mədəniyyətini e.ə. V minilliyin birinci yarısı ilə tarixləndirsə də, ancaq hələlik dəqiq bir fakt yoxdur. Urmiya gölünün şimalında yerləşən Dəvə göz yaşayış yerində Dalma təbəqəsi aşkar olunmamış, Culfa Kültəposində Kültəpə VIII-dən götürülən karbon nümunənin analizi e.ə. 4600-4350-ci illəri göstərmişdir. Həsənli və Hacı Firuz kimi yaşayış yerlərində Dalma təbəqəsinin Son Neolit və Son Eneolit təbəqələri arasında yerləşməsi və Naxçıvantəpənin analizləri Urmiya hövzəsində Dalmatəpə mədəniyyətinin e.ə. V minilliyin birinci yarısında formalaşmasının sübutu sayıla bilər. Dalmatəpə tipli basmanaxışlı keramikanın xarakterik olduğu yaşayış yerlərin düzülüşünə baxıldıqda, bunların əsasən Urmiya gölünün qərbində yerləşdiyini görmək olar. Naxçıvandan-Salmas Ovalığına, oradan da güneyə doğru yönələn bu yaşayış yerləri, fikrimizə görə, bir yolun istiqamətini göstərir. Böyük ehtimalla, bu yol Cənubi Qafqaz xammalının, xüsusilə obsidianın cənuba daşınmasında önəmli yerə sahib olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Alməmmədov X. Cənubi Qafqaz Neolitində yeni sosial-mədəni məkanın – Qarabağın erkən oturaq əkinçi mədəniyyətinin təşəkkülü // Azərbaycan arxeologiyası, 2018, № 21/1, s. 152-176.
2. Baxşəliyev V., Quliyeva Z., Həşimova T., Baxşəliyev E., Mehbalıyev K. Naxçıvantəpə yaşayış yerində arxeoloji tədqiqatlar. Naxçıvan: Əcəmi, 2019, 136 s.
3. Бахшалiev В.Б., Бахшалиев Э.В. Неолитический слой поселения Нахчывантепе // Российская археология, 2021, № 2, с. 187-197.

4. Нариманов И.Г. Культура древнейшего земледельческо-скотоводческого населения Азербайджана. Баку: Элм, 1987, 260 с.
5. Abedi A. Iranian Azerbaijan Pathway from the Zagros to the Caucasus, Anatolia and Northern Mesopotamia: Dava Göz, a New Neolithic and Chalcolithic Site in NW Iran // *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 2017, v. 17/1, p. 69-87.
6. Abedi A., Varoutsikov B., Chataigner C. Provenance of obsidian artifacts from the Chalcolithic site of Dava Göz in NW Iran using portable XRF // *Journal of Archaeological Science Reports*, 2018, v. 20, pp. 756-767.
7. Burney C.A. The Excavations at Yanic Tepe Azerbaijan 1962. Third preliminary Report // *Iraq*, XXVI/1, 1964, pp. 54-61.
8. Çilingiroğlu Ç. The Appearance of Impressed Pottery in the Neolithic Aegean and Its Implications for Maritime Networks in the Eastern Mediterranean // *TUBA-AR*, 2010, v. 13, pp. 9-22.
9. Hamlin C. Dalma Tepe // *Iran*, 1975, v. 13, pp. 111-127.
10. Henrickson E.F., Vitali V. The Dalma Tradition: Prehistoric Inter-Regional Cultural Integration Highland Western Iran // *Paleorient*, 1987, v. 13/2, pp. 37-45.
11. Helwing B., Aliyev T. Excavations in the Mil Plain Sites, 2012-2014 / The Kura Project. New Research on the Prehistory of the Southern Caucasus. Berlin, 2017, pp. 11-43.
12. Mellaart J. *The Neolithic of the Near East*. London: Thames and Hudson Ltd., 1975, 154 p.
13. Voigt M.M. *Hajji Firuz Tepe / Iran: The Neolithic Settlement*. Philadelphia: University of Pennsylvania, 1983, 396 p.
14. Voigt M.M. Relative and Absolute Chronologies for Iran between 6500 and 3500 Cal BC / *Chronologies in the Near East* / Eds. Aurenche O., Evin J., Hours F. Oxford: BAR International Series, 1987, pp. 615-646.
15. Young T.C. Survey in Western Iran, 1961 // *Journal of Near Eastern Studies*, 1966, v. 25/4, pp. 228-239.
16. Zeynivand M., Haririan H., Heydarian M. The Dalma Settlements of Songhor and Koliyaei Plains, Central Zagros // *Iranian Journal of Archaeological Studies*, 2013, v. 3, pp. 39-47.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: velibahshaliyev@mail.ru

Veli Bakhshaliyev

CONNECTIONS OF NAKHCHIVAN TEPE CERAMICS WITH THE MIDDLE EAST

Studies of monuments of the Late Neolithic and Early Chalcolithic Age of Azerbaijan show that the rich natural resources of the South Caucasus contributed to the development of ties between the cultures of the region and the formation of the Dalma Tepe culture. Based on studies, we can assume that the Mila steppe and Karabakh cultures, which are characterized by impression ornaments, contributed to the formation of the culture of Dalma Tepe. An analysis of coal taken from the Neolithic layer of the Nakhchivan Tepe showed 5209-4930 BC. The second sample showed 5038-4799 BC. Based on studies, we can say that the Dalma Tepe culture was formed at the end of the VI, beginning the V millennium BC. Therefore, we can

assume that the range of the formation of the Dalma Tepe culture covered the territories of Nakhchivan and the Lake Urmia's basin, and from this region, spread to the south.

Keywords: *Nakhchivan Tepe, Dalma Tepe, Urmia basin, embossed ceramics, painted ceramics.*

Вели Бахшалиев

СВЯЗИ КЕРАМИКИ НАХЧЫВАН ТЕПЕ С БЛИЖНИМ ВОСТОКОМ

Изучение культур позднелитического и раннего энеолитического периодов Азербайджана показывает, что взаимоотношения между этими регионами возникли в связи с сырьевыми месторождениями Южного Кавказа, результатом чего стало формирование культуры Далма Тепе. Поселение Нахчыван Тепе, расположенное на юге Азербайджана, является древнейшим известным в настоящее время поселением культуры Далма Тепе. Исследования показывают, что культура Мильской равнины и Карабаха, характеризующаяся керамикой с тисненым орнаментом, оказала влияние на формирование культуры Далма Тепе. Один образец угля, взятый из позднелитического слоя Нахчыван Тепе, датируется 5209-4930 гг. до н.э., а другой – 5038-4799 гг. до н.э. На основе исследований мы можем сказать, что культура Далма Тепе сформировалась в конце VI и начале V тысячелетий до нашей эры. По нашему мнению, культура Далма Тепе сформировалась в районе, включающем бассейны Нахчывана и Урмии, и распространилась на юг из этого региона.

Ключевые слова: *Нахчывантепе, Далматепе, бассейн Урмии, керамика с тисненым орнаментом, расписная керамика.*

Daxil olma tarixi: İlk variant 11.01.2021

Son variant 18.02.2022